

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХЕРСОНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ
КАФЕДРА ЗАГАЛЬНОЇ ТА СОЦІАЛЬНОЇ ПСИХОЛОГІЇ**

**ПСИХОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ ОСОБЛИВОСТЕЙ ЦІННІСНО-
СМИСЛОВОЇ СФЕРИ ЮНАКІВ ТА ДІВЧАТ**

Кваліфікаційна робота (проект)

на здобуття ступеня вищої освіти «бакалавр»

Виконала: студентка 4 курсу 07-431 групи

Спеціальності 053 Психологія

Освітньо-професійної програми

«Психологія»

Спеціалізація: соціальна психологія

Аліна ЛЕПЕХА

Керівник: к.психол.н., доцент Світлана

БАБАТІНА

Рецензент: к.психол.н., доцент Анастасія

ЯЦЮК

Херсон – 2020

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. Теоретико-методологічні засади дослідження ціннісно-сміслової сфери в юнацькому віці	6
1.1. Дослідження ціннісно-сміслової сфери в концепціях зарубіжних та українських вчених	6
1.2. Психологічні особливості функціонування ціннісно-сміслової сфери в юнацькому віці.....	17
РОЗДІЛ 2. Емпіричне дослідження особливостей ціннісно-сміслової сфери юнаків та дівчат	26
2.1. Характеристика вибірки та методів дослідження.....	26
2.2. Аналіз та інтерпретація результатів емпіричного дослідження.....	30
ВИСНОВКИ	44
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	47

ВСТУП

Актуальність обраної теми. Соціально-політичні та соціально-економічні зміни, які відбуваються в Україні, зумовили суттєві перетворення в сприйнятті молодими людьми самих себе та оточуючого світу. Зазначені вище зміни актуалізують процеси пошуку молоді власної перспективи в житті, яка б у повній мірі відповідала їхнім здібностям і можливостям, а також реалізація якої дозволила б у подальшому зайняти гідне місце в суспільстві.

Зміст ціннісно-сислової сфери сучасної студентської молоді відіграє провідну роль з погляду на майбутні перспективи та напрям розвитку суспільства. У рамках гуманізації освіти, проблема розвитку ціннісно-сислової сфери студентів, набуває важливого значення, тому що формування свідомої, суспільно активної людини, яка здатна до саморозвитку і самореалізації є одним з важливих завдань вищої школи.

До проблеми природи цінностей у своїх дослідженнях звертаються такі відомі вітчизняні та зарубіжні вчені, як К. Абульханова-Славська, А. Адлер, Г. Балл, І. Бех, М. Боришевський, О. Бреусенко, З. Карпенко, К. Клакхон, О. Колісник, Д. Леонт'єв, С. Максименко, В. Москалець, О. Музика, Г. Радчук, М. Рокіч, В. Роменець, С. Рубінштейн, М. Савчин, Т. Титаренко, Р. Шакуров, Ш. Шварц та інші. Але, незважаючи на чималу кількість відповідних праць, до сьогодні немає єдиної теорії, яка б повністю представила й висвітлила усі ціннісні аспекти життєдіяльності людини.

Особливості структури та функціонування власне ціннісно-сислової сфери особистості розглядають у своїх дослідженнях А. Агафонов, Г. Андрєєва, О. Асмолов, Б. Братусь, Ф. Василюк, Т. Вілюжаніна, Ж. Вірна, Б. Зейгарник, Д. Леонт'єв, О. Леонт'єв, Б. Ломов, В. Петровський, С. Рубінштейн, Е. Субботський, В. Франкл, В. Чудновський, І. Шапенкова та ін.

Дослідженню ціннісно-сміслової сфери молоді представлені в працях сучасних авторів: О. Бреусенка, С. Виговського, Н. Готовцевої, Н. Козлової, А. Левець, Н. Павлик, Т. Сахарової, В. Сметаняк, Н. Юхименка, М. Ясницького та інших.

Більшість дослідників вважає, що найбільш значні якісні зміни у смисловій сфері особистості, порівняно з іншими віковими етапами, відбуваються в період юності в результаті трансформацій її спонукальної сфери. В особистості відбуваються перетворення, які стосуються її життєвих цілей, мотивів вибору професії, мотивації вступу до шлюбу, родинних стосунків, прийняття ролі матері чи батька та професійної діяльності.

Зазначене вище дає можливість визначити необхідність і доцільність вивчення психологічних особливостей ціннісно-сміслової сфери в юнацькому віці.

Мета кваліфікаційної роботи полягає у визначенні психологічних особливостей ціннісно-сміслової сфери юнаків та дівчат.

Для досягнення мети дослідження поставлено виконання наступних **завдань**:

1. Здійснити аналіз теоретико-методологічних засад вивчення проблеми ціннісно-сміслової сфери особистості.
2. На основі сучасних літературних джерел проаналізувати особливості становлення ціннісно-сміслової сфери в осіб юнацького віку.
3. Емпірично дослідити особливості функціонування ціннісної сфери юнаків та дівчат.
4. Проаналізувати психологічні особливості сенсожиттєвих орієнтацій осіб юнацького віку.

Об'єкт дослідження – особливості ціннісно-сміслової сфери в юнацькому віці.

Предмет дослідження – психологічний аналіз особливостей ціннісно-сміслової сфери юнаків та дівчат.

З метою вирішення поставлених дослідницьких задач, у роботі була використана низка **методів**, а саме: теоретико-методологічний аналіз, систематизація та узагальнення психологічних даних за проблемою дослідження, психодіагностичні методи та методи математичної статистики обробки даних. До психодіагностичного комплексу увійшли наступні методи: «Опитувальник цінностей» (Ш. Шварца); методика «Ціннісні орієнтації» (М. Рокіча); «Тест сенсожиттєвих орієнтацій» (Д. Леонтєва); методика «Потреба в досягненні мети» (Ю. Орлова). З метою порівняння отриманих результатів юнаків та дівчат використаний F – критерій Фішера та t -критерій Ст'юдента.

Практичне значення дослідження. Результати теоретичного та емпіричного дослідження будуть цікавими для психологів шкіл, класних керівників, батьків, науковців. Матеріали досліджень можуть стати у нагоді студентам при підготовці до семінарських та практичних занять з навчальних дисциплін: «Загальна психологія», «Вікова психологія», «Педагогічна психологія», «Гендерна психологія».

Робота пройшла апробацію у збірнику матеріалів V міжнародної науково-практичної конференції молодих вчених, аспірантів та студентів «Соціально-психологічні технології розвитку особистості». Наукова стаття «Психологічні особливості ціннісно-сміслової сфери в юнацькому віці».

Структура кваліфікаційної роботи: робота складається зі вступу, 2 розділів, висновків та списку використаних джерел. Список використаних джерел містить 53 позиції. Загальна кількість сторінок становить 53, з них основного тексту – 46 сторінок.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ЦІННІСНО-СМИСЛОВОЇ СФЕРИ В ЮНАЦЬКОМУ ВІЦІ

1.1. Дослідження ціннісно-сміслової сфери в концепціях зарубіжних та українських вчених

Щоб зрозуміти процес формування ціннісно-сміслової сфери, у першу чергу необхідно розглянути її складові, а також їх місце в структурі особистості. Змістовно поняття «ціннісно-сміслова сфера» утворюють дві категорії – «цінності» та «сенси». Розглянемо їх окремо в контексті вже власне психологічного аналізу.

Психологи по-різному трактують цінності: наприклад, С. Рубінштейн розглядає їх як: «значущість чого-небудь» [10, с. 7]; М. Рокіч – як: «абстрактні ідеї, що не пов'язані з відповідним об'єктом чи ситуацією, що виражають людські думки про поведінку та власні переконання» [24, с. 92]; М. Боришевський називає їх «регулятором самоактивності індивіда» [4, с. 63]; М. Савчин – «духовною трапезою людини» [36, с. 127]; В. Москалець інтерпретує як «щось важливе, що є предметом мрій, прагнень, смыслом життя» [25, с. 114]; О. Дубасенюк – «як синтез знань, почуттів, потягів та дій» [47, с. 48]; а Ш. Шварц та У. Білські стверджують, що «цінності – це поняття чи переконання, які мають відношення до бажаних станів і поведінки, наділені надситуативним характером, керують вибором, оцінкою поведінки та впорядковані в певній ієрархії» [19, с. 177]. Згадані й інші підходи доповнюють один одного, розглядаючи різні аспекти феноменології цінностей.

С. Гусаківська цінність інтерпретує: «як поняття, за допомогою якого характеризується певне значення (для сукупності осіб) та особистісний смисл (для конкретних індивідів) певних явищ

навколишньої дійсності» [10, с. 89]. П. Горностай у словнику-довіднику визначає: «цінність як важливе значення, що відповідає актуальним потребам людини, ідеалам, її особистісним смислам. Цінності – не просто об’єкт потреб, а опосередкований культурою еталон у їх досягненні, що має трансцендентний характер» [25, с. 114].

Згодні з думкою Д. Леонтьєва, який назвав цінності «величезною складовою внутрішнього світу людини». Учений зазначає: «що кожен із нас володіє одними й тими ж цінностями, але різною мірою; цінності організовані в системи, їх витoki простежуються в культурі, суспільстві, а вплив відчутний майже в усіх соціальних феноменах» [21, с. 21]. Автор вважає, що цінності є основою поведінки людини, її динамічним утворенням, їх необхідно набувати й реалізовувати, інакше вони поступово втрачатимуться.

Д. Леонтьєв сформулював уявлення про три форми існування цінностей, які взаємно переходять одна в іншу: «спочатку суспільні ідеали засвоюються особистістю і починають збуджувати її активність, у процесі якої відбувається їх предметне втілення, а предметно втілені цінності, у свою чергу, стають основою для формування суспільних ідеалів» [21, с. 27]. Як зазначає вчений: «відсутність сформованої системи ціннісних утворень породжує відчуття внутрішньої пустки, орієнтацію особистості на зовнішні критерії оцінки, некритичне прийняття світобачення інших» [21, с. 21].

На думку Р. Шакурова: «вартості презентують три універсальні людські потреби, значущі для життя: біологічну потребу організму, потребу в координованих соціальних інтеракціях та потребу у виживанні. Щоб вижити, людина повинна ідентифікувати оточуючі об’єкти та спланувати відповіді на зовнішні стимули, які допоможуть їй задовільнити зазначені базові потреби» [49, с. 20].

О. Легун вважає: «цінність – це сутність та умова повноцінного буття суб’єкта» [1, с. 19]. А. Маслоу вважає, що цінності людини мають

у своїй основі глибоко різне уявлення нею фізичного, соціального та свого психологічного світу, функціонування якого безпосередньо пов'язана з індивідуальною системою вартостей [14].

Цінності загалом тісно взаємопов'язані з духовною сферою особистості, будучи суттєвою ознакою рівня її розвитку. Ґрунтовний аналіз такого взаємозв'язку зустрічаємо у працях І. Беха, М. Боришевського, О. Колісника, Г. Костюка, С. Рубінштейна, М. Савчина, В. Століна та ін. Зокрема, М. Боришевський зазначає, що: «розвиток духовності передбачає наявність у структурі її носія розвинених ціннісних якостей – справедливості, відповідальності, чесності та інших морально-релевантних вартостей» [4, с. 63].

Не можливо не погодитися з думками низки інших вчених, які вважають, що цінності – найважливіший регулятор життєдіяльності [6; 10]. Саме цінності та смислоутворювальні мотиви, як зазначає С. Максименко, сповнюють життя людини структурованим та впорядкованим, і варто зазначити, що цінності є важливими компонентами спрямованості особистості [13].

Як вважає О. Москалено, цінності мають ряд наступних властивостей: 1) інтрапсихічний феномен, що відображує ставлення суб'єкта; 2) завжди можна вказати, кому належать цінності, тобто вони лише суб'єктивні; 3) внаслідок того, що відображають кількісну категорію вартості, мають здатність змінюватися; 4) також це – спосіб, який допомагає людині суб'єктивувати оточуючу дійсність [24].

Сукупність сформованих цінностей утворює таку сферу свідомості, яка забезпечує відносну стійкість особистості, виражаючись у спрямованості її потреб та інтересів. О. Мірошніченко, зокрема, вважає: «відповідну сферу вагомим показником рівня особистісного розвитку людини: чим вона керується, на основі чого здійснює життєдіяльність та вчинки, чи є цінністю для неї власне «Я»» [37, с. 39]. Актуальним

питанням у дослідженні цінностей виступає також питання їх класифікації.

Н. Козлова завдяки теоретичному аналізу наукових праць виокремила основні види цінностей: «духовні, матеріальні, сімейні, професійні, патріотичні, релігійні тощо. Основою поділу їх на певні підгрупи є різні сфери соціуму, а також самі носії цінностей. Наприклад, у сфері суспільного життя найбільш глобально можна виокремити соціально-статусні (соціальна повага, досягнення, суспільна активність) та духовні цінності (пізнавальні, етичні, естетичні). Стосовно ціннісних якостей розрізняють цінності-ідеали, цінності-властивості речей та цінності-речі; з погляду суб'єктів як їх носіїв – індивідуальні, групові та загальнолюдські вартості» [13, с. 378].

Загальновідомий поділ цінностей здійснив М. Рокіч. Автор розподілив цінності на два класи: термінальні (втілюють переконання у тому, що певна мета існування варта того, щоб до неї прагнути); інструментальні (коли певний спосіб дій з особистої та суспільної точок зору є переважаючим у будь-якій ситуації). На думку автора, усі цінності характеризуються наступними ознаками: «1) загальна їх сума, що є власністю людини, порівняно невелика; 2) усі люди володіють одними й тими ж цінностями, хоч і в різній мірі; 3) цінності організовані в системи; 4) витоки цінностей прослідковуються в культурі, суспільстві; 5) ціннісний вплив спостерігається практично в усіх соціальних феноменах» [44, с. 100].

Узагальнюючи відомі класифікації, П. Горностай відмічає, що цінності можуть бути розподілені на позитивні й негативні (найбільш загальне вираження – добро та зло), реальні та ідеальні (останні як певні уявлення, ідеї), природні або штучно виокремлені (природні багатства та предмети мистецтва), матеріальні та духовні, предметні та суб'єктні, суспільні й особистісні [52].

Д. Леонт'єв поділяє цінності на реальні та декларовані. Декларовані – це цінності нижчих рангів, від яких особистість може відмовитися в будь-який момент. Вони приводять ціннісну систему у відповідність з вимогами суспільства. Якщо реальні цінності не мають відповідності до соціуму, то особистість демонструє декларовані, – свого роду захисний механізм, за допомогою якого вона взаємодіє із середовищем, уникаючи конфліктів [21].

Коли необхідно робити вибір, особистість сприймає не лише позитивні цінності, а й негативні. Першу групу Г. Олпорт назвав цінностями росту, а другу – цінностями свідомого регресу [51]. Регресивні цінності допомагають критично аналізувати певну ситуацію, що дозволяє допомагаючи таким чином прийняти необхідне та важливе в даному випадку рішення.

М. Боришевський, аналізуючи феномен духовності, в якості базових цінностей виокремлює моральні та громадянські. У структурі останніх вчений виділяє: патріотизм; глибоке усвідомлення ролі рідної мови, держави, нації; повагу до інших країн; етичні, інтелектуальні, екологічні цінності [4].

Отже, цінності створюють єдину багаторівневу ієрархічну систему, за допомогою якої людина здатна здійснювати життєві вибори, самовизначатися. Згідно з Р. Шакуровим, ціннісна ієрархія витікає із самої сутності цінностей та не стосується лише «відомих» із них [49]. У працях Д. Леонт'єва, С. Пантілєєва, О. Фанталової вказується на неоднорідність критеріїв індивідуального ранжування таких цінностей: їх домінування зумовлюється уявленнями про абсолютну значущість для суспільства або ж тільки суб'єктивною значущістю [21].

Кожній людині притаманні цінності, які є сполучною ланкою між духовною культурою суспільства та духовним світом індивіда. У свідомості вони відображаються у формі ціннісних орієнтацій та слугують важливим фактором регуляції поведінки [1].

У концепції особистості В. Ядова: «ціннісні орієнтації – це система диспозицій, пов'язана з вищими цілями індивіда. Вони є орієнтацією особи на вартості матеріальної та духовної культури суспільства, з точки зору яких вирішуються складні життєві питання. Як зазначає вчений, у простих ситуаціях людина керується елементарними настановами; в більш складних, де діють певні правила, її поведінка будується на основі фундаментальніших настанов; а у різних соціальних контактах вчинки регулюються ще вищими диспозиціями – значущими ціннісними нормами. Автор теорії вказує на те, що система ціннісних орієнтацій формується на основі вищих соціальних потреб людини у відповідності зі стилем її життя» [52, с. 87].

У зв'язку з вищезазначеним більшість учених пов'язують поняття цінностей зі смислами. Наприклад, О. Легун, посилаючись на думку О. Леонтьєва пише: «про існування своєрідних смислових «вузлів», що сполучають різні види діяльності в цілісні особистісні структури, ототожнює ці «вузли» з ціннісними утвореннями, які є фундаментом розвитку особистості. Більше того, низка авторів прямо вказують на смислову природу цінностей (Б. Братусь, Е. Дубовська, Ю. Жуков, В. Зінченко, О. Тихомандрицька та ін.)» [19, с. 277].

Г. Оллпорт узагалі називає цінності особистісним смислом. Він зауважує, що навіть маленька дитина усвідомлює цінність у даний момент, коли певний сенс для неї дуже важливий. Тому цінність є категорією значущості, а не категорією знання [10]. Проте, цінності та ціннісні відносини, смисли та смислові відносини виражають не властивості самі по собі, а в різних їх функціях і функціональних зв'язках. Ті ж самі властивості предмета в одній функції та відношенні виступають цінностями, тоді як в іншій структурі чи відношенні вони створюють значення смислу.

М. Яницький стверджує, що: «людина завжди перебуває у просторі вибору існуючих та віднайдених цінностей. Важливе завдання –

відшукати фундаментальну життєву їх категорію, тобто сенс власного існування. Жити осмислено – означає робити те, що відчувається та визнається цінним, інакше особа страждатиме від пустки свого буття» [52, с. 190].

Загалом «смысл» – категорія, яка найчастіше використовується в різних газулях і тому є доволі багатозначною. Проте у нашій роботі опираємося на психологічне її розуміння, що розроблене в руслі діяльнісного підходу (О. Асмолов, О. Запорожець, Б. Зейгарник, Д. Леонтьєв, О. Леонтьєв, О. Тихомиров та ін.).

У психологічному словнику під редакцією О. Москаленка смысл розглядається: «по-перше, як цілісне уявлення особистості про власне призначення, вищу ціль, про фундаментальні основи буття, про життєво необхідні, сутнісно значущі цінності; по-друге, як усвідомлення людиною важливості певних об'єктів та явищ дійсності, що визначається їх роллю і місцем у житті та діяльності, сукупністю її знань про навколишній світ, власними діями та вчинками людей, охоплюючи соціальні норми, ролі, цінності, ідеали» [24, с. 114].

Одним із перших видатних дослідників зазначеної сфери у психології став А. Адлер, який висловив думку про те, що: «сенс життя кожного індивіда зводиться до визначення спрямованості діяльності. При цьому така організація особистості, яка забезпечуватиме формування позитивного взірця для прагнень, і надає життю смысл. Він пов'язується, на думку вченого, з уявленнями про три фундаментальні життєві проблеми, що витікають із трьох аспектів людського буття: проблема праці на Землі та професійного самовизначення; проблема міжособистісних стосунків, співробітництва та дружби; проблема відносин між існуванням двох статей, любові та шлюбу» [11, с. 350].

Варто звернути увагу на теорію О. Колісник, який визначає проблему життєвого смислу як ключовий засіб життєздійснення. Автор вказує, що існує зв'язок між смыслом життя та світобаченням, яке

містить прийняту концепцію дійсності та є необхідною умовою адаптації до цієї дійсності [15]. Отже, без відповідного смислу діяльність особистості буде неповноцінною.

В. Франкл стверджує, що питання про смисл щоразу виникає внаслідок переживання людиною «екзистенційного вакууму» чи «екзистенційної фрустрації». Смисл – це те, що ми проектуємо в оточуючі нас речі, які самі по собі нейтральні, тому він повинен бути віднайдений людиною. Лише тією мірою, якою їй вдається реалізувати смисл, вона реалізовує себе; якщо ж людина намагається актуалізувати себе без реалізації, то сенс втрачається. Смисли, як підсумовує вчений, не створюються, а знаходяться, а їх пошук полегшують цінності [45].

У своїй мроботі «Психологія смислу» Д. Леонтьєв зазначає, що смисл виступає як відношення, що пов'язує об'єктивні життєві відносини людини, предметний зміст свідомості та форму її діяльності. Смисл у свідомості відображає зв'язок особистості зі світом і, водночас, обіймає індивідуальні структури досвіду; значення ж забезпечує спілкування та розуміння. Автор розглядає смисл як складову образів сприймання об'єктів та уявлень, що відтворює їх життєвий смисл для суб'єкта і відображає його через емоційні відтінки образів та їх трансформації [21].

К. Абульханова-Славська смислом називає: «конкретне вираження відповідної життєвої стратегії, яку характеризує як стратегію пошуку та самореалізації» [5, с. 48]. О. Бреусенко стверджує, що на кожному рівні ієрархії психіки смисл виявляється в різноманітних формах модифікації, але залишається тим фундаментом, на якому будуються гетерогенні (ті, що складаються з різних за складом частин) психічні утворення. Поза людською психікою смислу немає [6].

Смисл, згідно з Ф. Василюком, включає: «свідомість і буття, ідеальне та реальне, життєві цінності й можливості їх реалізації. Він є продуктом мотиваційно-ціннісної сфери особистості й розуміється як

щось «внутрішнє та суб'єктивне». Процес смислоутворення (смислопобудови) зумовлює напрямок і стимулює поведінку людини, тобто є функцією мотиву, тоді як система цінностей особистості виступає критерієм вимірювання його значущості» [6, с. 2].

За твердженням Б. Братуся: «смысл виступає у свідомості людини як те, що безпосередньо відображає та несе у собі її власні життєві відношення. Вчений виокремлює смислові утворення як цілісну динамічну систему, що втілює взаємовідносини, які реалізують смислове ставлення особистості до світу. Вони – основа майбутнього, що опосередковує сьогодення; при цьому усвідомлені та прийняті людиною загальні смисли її життя автор називає цінностями» [5, с. 48].

За думкою Р. Регуша: «різні смисли утворюють собою важливу структуру психіки особистості – смислову сферу. За даними зазначених дослідників, вона складається із трьох основних рівнів. Перший містить особистісні смисли та смислові настановлення, другий – мотиви, смислові конструкти та смислові диспозиції. Останні структури відповідають за смислоутворення і впливають на складові першого рівня» [35, с. 200]. Третій рівень утворюють вищі смисли, до яких належать цінності.

Особистісний смысл, за О. Леонтьєвим, – «форма суб'єктивного відображення відносин об'єктів та явищ дійсності у свідомості суб'єкта, в його образі світу, складова індивідуальної свідомості, що виражає її активність, зумовлену зв'язком останньої із потребово-мотиваційною сферою суб'єкта, з реальністю його життя. Поряд зі смисловим настановленням, він входить у підклас регуляторних смислових структур, які впливають на процеси діяльності та психічного відображення» [21, с. 253]. Особистісний сенс зпостійно конкретний, оскільки він точно містить вказівку на ті мотиви, які надають особистісну значущість конкретному явищу, та на змістове відношення

між ними: смисл не лише смисл чогось, а й відносно до чогось іншого [21].

Узагальнюючи отримані результати можемо стверджувати, що цінності, ціннісні орієнтації та смислові структури у нерозривному взаємозв'язку утворюють ціннісно-смислову сферу особистості. О. Двойнін навіть винайшов окрему позицію смислової сфери свідомості – ціннісно-смислові орієнтації як певні індивідуальні системи, що є ціннісно-смисловими координатами життєвого шляху людини. Вони є основою ціннісних уявлень свідомості. Ціннісно-смислові орієнтації можуть взаємодіяти та утворювати певну ієрархію [46].

Особливості структури та функціонування саме ціннісно-смислової сфери особистості розглядають у своїх роботах А. Агафонов, А. Адлер, Г. Андрєєва, О. Асмолов, Б. Братусь, Ф. Василюк, Т. Вілюжаніна, Ж. Вірна, Б. Зейгарник, Д. Леонтєв, О. Леонтєв, Б. Ломов, В. Петровський, С. Рубінштейн, Е. Субботський, В. Франкл, В. Чудновський, І. Шапенкова та ін.

О. Легун виокремлює чотири напрями досліджень ціннісно-смислової сфери. У рамках першого – дослідження у контексті соціальної опосередкованості особистісних відносин. Другий напрям пов'язує ціннісні орієнтації та смисли як значущі об'єкти для особистості. Третій вивчає дані категорії у професійному векторі. Четвертий напрям описує системний та ієрархічний характер зазначеної структури [19].

Так, І. Шапенкова зазначає, що: «ціннісно-смислова сфера є інтегральним утворенням особистості, що містить низку окремих структурних компонентів і змістовних характеристик. До структурних компонентів належать: цінності-знання, цінності-мотиви, цінності-цілі, цінності-смисли. Кожен із виокремлених компонентів, у свою чергу, може бути наповнений конкретним смислоутворювальним змістом:

самоздійснення, пізнання, духовність, вітальне існування та комфорт» [1, с. 20].

За Н. Самікіною та М. Серебряковою, ціннісно-сміслова сфера це: «функціональна система, яка формує смисли та цілі життєдіяльності й регулює способи їх досягнення. З одного боку, ціннісно-сміслові утворення прищеплюються оточенням, з іншого – людина активно створює їх, приймаючи, змінюючи чи відштовхуючи цінності та смисли, пропоновані соціумом» [44, с. 177]. Т. Северіна розглядає ціннісно-сміслову сферу як «структурно-функціональний компонент особистості, який пов'язаний з мотиваційно-потребовою, когнітивною та емоційно-вольовою її сферами й виконує важливі функції – системоутворювальну та регулятивну» [44, с. 179].

У психології доволі поширеним є дослідження цінностей та смислів у зв'язку з мотиваційними характеристиками особистості. Мотиви, які підштовхують діяльність людини й наділяють її важливим сенсом, О. Леонтьєв назвав «сміслоутворювальними мотивами». Саме ці мотиви займають найвищу сходинку в мотиваційній ієрархії особистості, є ключовими в її житті, вчинках та виборах [21].

Згідно з В. Ядовим, цінності також повинні бути включені в мотиваційну структуру: потреби перетворюються в інтереси, а потім переходять у цінності. На думку ученого, якщо при переході потреб в інтереси першорядним збудником активності людини є те, що вигідніше з точки зору матеріальних умов, то при перетворенні інтересів у цінності головною стає життєстверджувальна поведінка, самоактуалізація особистості [51].

Отже, цінності і смисли регулюють мотивацію. Завдяки їм можна вирішити різноманітні конфлікти та протиріччя в мотиваційній сфері особистості, визначити життєву перспективу. У зв'язку з цим, поряд із поняттям «ціннісно-сміслова сфера», у сучасних наукових

дослідженнях увійшли нові терміни: «ціннісно-мотиваційна», «мотиваційно-сміслова» та «ціннісно-цільова» сфера.

Ціннісно-сміслова сфера реалізується в результаті співвіднесення важливих потреб, мотивів, цілей та інтересів, переконань суб'єкта із суспільними нормами і цінностями. Але все ж таки цінності та смисли є автономними утвореннями, оскільки у науковій літературі їх визначають окремими поняттями.

Погоджуємося з визначенням С. Гусаківської, яка визначає ціннісно-сміслову сферу, як складну, багаторівневу, ієрархізовану структуру, що включає у себе сукупність цінностей, ціннісних орієнтацій та особистісних смислів, які у певному важливому взаємозв'язку обумовлюють різноманітні компоненти життєдіяльності людини. При цьому особистісні смисли авторка розуміє як наслідок усвідомлення, осмислення та привласнення однією конкретною людиною вироблених суспільством цінностей, а не навпаки.

Отже, ціннісно-сміслова сфера виступає важливим утворенням людської психіки, формування та функціонування якого можливе лише у середовищі суспільства, у контексті реальних людських взаємин, а також цілеспрямованих процесів навчання і виховання. Тоді як індивідуальне визначення, реалізація цінностей та утворення смислів здійснюється у таких процесах як, самовизначення та самореалізації людини.

1.2. Психологічні особливості функціонування ціннісно-сміислової сфери в юнацькому віці

Сучасні зміни у різних сферах суспільства можна означити як революційні. Суспільно-політичні відносини, економіко-політичне становище, соціокультурні перспективи державотворення змінили й світогляд населення.

На думку О. Колічник: «традиційно вважається, що масова свідомість – більш інертна сфера, порівнюючи з політичною та соціально-економічною. Тим не менш, у періоди різких соціальних перетворень система ціннісних орієнтацій також може бути піддана досить істотним зрушенням. Цінності – це узагальнені уявлення людей про цілі та засоби їх досягнення, про норми своєї поведінки, втілюють історичний досвід і концентровано виражають сенс культури окремого етносу і всього людства. Це існуючі у свідомості кожної людини орієнтири, з якими індивіди і соціальні групи співвідносять свої дії. В Україні, у результаті зміни суспільного устрою під час переходу від адміністративно-командної системи до системи, заснованої на ринкових відносинах, відбулася стрімка дезінтеграція громадських груп та інститутів, втрата особистісної ідентифікації з колишніми соціальними структурами. Спостерігається розхитування ціннісної системи свідомості під впливом пропаганди ідей і принципів нового політичного мислення» [15, с. 10].

Людина як компонент суспільства, у процесі своєї діяльності сприяє розвитку суспільства. Саме в юнацькому віці, особистість починає більш активно вступати у ціннісні відносини з конкретними суб'єктами і з суспільством взагалі, однак це покоління, усе ж таки, найменш інтегровано в соціальні зв'язки, найменш стає у своїх поглядах, поведінці, у ставленні до оточення [41].

Незважаючи на важливість проблеми особистісного самовизначення, цікавість до неї з боку психологів виникла нещодавно. Психологічні особливості і проблеми юнацького віку досліджували вітчизняні та зарубіжні вчені: К. Абульханова-Славська, В. Барцалкіна, Б. Братусь, Л. Божович, З. Карпенко, І. Кулагіна, І. Мар'єнко, А. Мудрик, В. Орлов, Р. Пасічняк, Л. Потапчук, В. Сафін, Р. Бернс, Ш. Блер, М. Гінзбург, Е. Еріксон, І. Кон, К. Левін, Ф. Раїс, Д. Фельдштейн, І. Шендрік та ін.

На думку Н. Козлової «психологічною основою ціннісно-сміслових орієнтацій особистості є система потреб, мотивів, інтересів, цілей, ідеалів, переконань, світогляду, які беруть участь у створенні спрямованості особистості, що виражають соціально-детерміновані стосунки особистості до дійсності» [13, с. 377].

На думку більшості учених, ціннісно-сміслові орієнтації, впливають на спрямованість і сенс соціальної активності, її узагальний підхід до навколишнього дійсності та до самої себе. Така позиція надає зміст і визначає подальший шлях діяльності суб'єкта, його поведінку і вчинки.

У процесі і в результаті відображення людина відтворює у свідомості сенс пізнаного та аналізує його з боку потреб, інтересів, цілей. Дана оцінка опосередкована пізнанням і практикою [38]. Одні з явища оцінюються як потрібні, корисні, інші – як шкідливі, ворожі, неприйнятні. Таке пізнання та оцінка утворюють ієрархію цінностей конкретної людини. Таким чином виокремлюються вищі та нижчі цінності. Якщо людина навчилася правильно визначати свою ієрархію цінностей, вона може легко керувати ними у своєму житті та діяльності. Такий вибір залежить і від загальнолюдських уявлень і від особистісного досвіду людини, від родини та виховання, культурного середовища [13].

У період юності йдеться інтенсивний розвиток ціннісно-сміслової сфери суб'єкта. Індивідуальні інтенції узгоджуються з нормативними смислами. Таке узгодження виступає важливим пунктом у розвитку особистості, оскільки впливає на усе подальше життя. Тому дуже важливо вивчати чинники, закономірності ціннісного самовизначення молоді, виявляти шляхи їх оптимізації [41].

Н. Павлик пише: «юність – період життя після підліткового віку до дорослості (вікові межі умовні – від 15-16 до 21-25 років). Це період, коли людина може пройти шлях від невпевненого, непослідовного

підлітка до справжнього дорослішання. В юності у молодій людині виникає проблема вибору життєвих цінностей. Юність прагне сформувати внутрішню позицію відносно себе («Хто Я?», «Яким Я маю бути?»), стосовно інших людей, а також до моральних цінностей» [31, с. 180].

Як відмічає М. Савчин: «часто юність вважають бурхливою і поєднують її в один період з підлітковим віком. Пошуки сенсу життя, свого місця в цьому світі можуть стати особливо напруженими. Виникають нові потреби інтелектуального та соціального порядку, задоволення яких стане можливим лише в майбутньому, іноді – внутрішні конфлікти та труднощі у стосунках з оточуючими» [36, с. 63].

Саме в юності відбувається становлення людини як особистості. Молода людина, що пройшла складний шлях ідентифікації до інших та набула від них соціально важливих якостей, здатність до співпереживання, починає шлях активного самостійного морального ставлення до інших, до себе і природи [34].

У юності кожен суб'єкт намагається самовизначитися як особистість і як людина, що може бути задіяна до суспільного виробництва та трудової діяльності.

У даний період життя людина вирішує, в якій послідовності вона буде реалізовувати свої здібності. Такий етап дуже важливий для становлення особистості. Оскільки, вступивши у юність ще підлітком, молода людина завершує цей етап дорослістю. У кінці даного етапу особистість сама визначає для себе свій спосіб життя, планує своє місце у суспільстві, свою діяльність [22].

Важливим набуттям юності є також відкриття власного внутрішнього світу, що також відкриває багато драматичних переживань. Усвідомлюючи свою унікальність, молода людина може переживати самотність. Юнацька структура особистості ще невизначена та дифузна, що нерідко відчувається як порожнеча, яку необхідно

заповнити. Звідси зростає бажання у спілкуванні і, водночас, збільшується вибірковість такого спілкування та потреба у самотності [33].

Формування особистості, на думку А. Деркач: «також містить у собі становлення відносно сталого образу «Я», тобто цілісного уявлення про самого себе. Образ «Я» – складне психологічне явище, яке не є простим усвідомленням своїх якостей чи сукупності само оцінок» [11, с. 190].

Як вважає М. Боднар: образ «Я» – не просто відображення якихось певних об'єктивних даних і незалежних від міри свого усвідомлення якостей, а соціальна установка, ставлення особистості до самої себе, що містить три компонента: пізнавальний – знання себе, уявлення про свої якості і риси; емоційний – оцінювання цих якостей і пов'язане з ним самолюбство, самоповага; поведінковий – практичне ставлення до себе на основі попередніх двох компонентів» [2, с. 140].

На думку Е. Еріксона: «важливим завданням, що постає перед людиною в юності, є встановлення власної ідентичності у близьких стосунках з іншими людьми і трудовій діяльності. Формування ідентичності – безперервний процес. Дорослі мають структурувати і перебудувати свою особисту, професійну і сімейну ідентичність у міру того, як змінюється їх внутрішній і зовнішній світ. Хоча багато граней дорослої ідентичності можуть сформуватися вже до початку дорослого життя, водночас, як іншим ще тільки передбачається сформуватись» [31, с. 190].

З формуванням ідентичності справді пов'язаний розвиток близькості з друзями, як зауважує Т. Тітова: «і в кінцевому результаті, з вірним чоловіком або дружиною. На бачення Е. Еріксона, розвиток близькості – це дуже важливе досягнення юності. Ті, хто не здатен сформувати близькі стосунки протягом цього критичного періоду, можуть відчувати великі труднощі в соціальній адаптації і страждати від

почуття самотності й пригніченості. Також, Е. Еріксон уважав, що яким би не було джерело набуття ідентичності, головною подією юнацького віку є досягнення генеративності, яку він визначає як спробу увічнити себе шляхом здійснення довготривалого і значного внеску в оточуючий світ [45, с. 177]».

Як було встановлено А. Бандурою: «процес засвоєння моральних цінностей і правил суспільної поведінки проходить через стадії ідентифікації та моделювання. Спочатку діти спостерігають припустиму, з погляду суспільної моралі, поведінку дорослих і зазначають, що дорослим подобається, а що ні. Потім, будучи прекрасними імітаторами, вони намагаються чинити так само – більшою мірою через те, що батьки є взірцем для них, а також джерелом любові або ненависті, матеріального благополуччя або злиднів, спокою або страждання, безпеки або тривоги, задоволення і виконання таємних бажань. Крок за кроком діти стають соціально адаптованими особистостями і поведуться належним чином навіть за умови відсутності зовнішніх стимулів» [34, с. 80].

Побудова і переоцінка системи цінностей – основний процес морального розвитку в юнацькому віці. На думку Хоффмана: «моральний розвиток проходить трьома різними, частково співпадаючими, шляхами. Перший – заснований на тривозі стримування, тобто соціально прийнятна поведінка, зумовлена страхом перед покаранням. Діти навчаються пов'язувати покарання, яке йде від батьків та інших людей, з неприйнятною поведінкою. У кінцевому результаті вони впораються зі страхом покарання, утримуючись від заборонених дій. Що стосується другого шляху, то у міру того, як діти стають старші, вони навчаються заснованій на емпатії, турботі про інших. Ця моральна перспектива поєднує здатність людини поділяти почуття інших з когнітивною здатністю уявляти, що відчуває інший і як особиста поведінка може змінити внутрішній стан інших людей. По-

третє, моральний розвиток підлітків та юнаків відбувається завдяки розвитку мислення на рівні формальних операцій, у процесі якого вони набувають досвіду перевірки гіпотез, переоцінки інформації та переформулювання понять. Переоцінка цінностей виступає чинником зміни ставлення до ризику, у зв'язку з чим деякі молоді люди беруть участь у багатьох ризикованих заходах» [30, с. 2].

На думку О. Москаленко: «одним із найважливіших етапів морального розвитку є ознайомлення дитини з моральними підвалинами суспільства, вироблення в неї шанобливого ставлення до сформованої системи духовних цінностей і правил у суспільстві. Потім такі цінності і правила мають бути інтерналізовані, включені до свідомості. Як зазначав Жан Піаже, такий процес у результаті приводить до якісної перебудови особистості людини і виробленню в неї почуття «морального реалізму», у результаті чого вона намагається дотримуватись засвоєних правил» [24, с. 93].

Процес засвоєння, як пише Н. Готовцева: «цінностей життя і їх перетворення у змістовні елементи ціннісних уявлень виступає психологічною основою формування ціннісних орієнтацій особистості молодій людині. Особливості тривання такого процесу умовно подають у вигляді трьох взаємопов'язаних етапів: на першому етапі відбувається переоцінка цінностей та ідеалів, якими керувалась особистість до цього. А тому особистий досвід життєдіяльності виступає важливим джерелом ціннісних орієнтацій; на другому етапі засвоєння цінностей проходить не лише шляхом утворення цілісних функціональних одиниць емпіричних уявлень, а й комунікативних – через засоби масової інформації і пропаганди; необхідною умовою, основою третього етапу є діяльність, виражена в особистих внутрішніх ставленнях до об'єктивних умов свого буття» [9, с. 180].

Як вважає О. Москаленко: «юнацький вік характеризується формуванням ціннісних орієнтацій (спрямованості на певні цінності –

еталони життя). Зокрема, хлопці виявляють орієнтацію на «вірних і відданих друзів», «здоров'я», «діяльне життя», тоді як дівчата – на «кохання», «цікаву роботу», «щасливе сімейне життя». Ціннісні орієнтації розширюють межі соціальної ситуації розвитку, виводять юнака на вищий рівень стосунків зі світом. У нього формується готовність до професійного та життєвого самовизначення. Провідною ж характеристикою свідомості юнака стає спрямованість у майбутнє» [25, с. 114].

У праці Н. Юхименко зазначається: «юнацький вік – це вже значне коло діяльностей. Юнаки тяжіють до різних видів активності, що виявляється у широкому спектрі ціннісних орієнтацій. Зміст останніх засвідчує: якщо підліток – це «відкриття «Я», то юнак – «відкриття себе у світі» [51, с. 66]. За цих умов виникає питання на впорядкування власних стосунків з оточуючим світом, пошуку свого місця у ньому.

Найважливішою характеристикою юності виступає орієнтація на майбутнє, що створює позитивний емоційний фон ставлення людиною до самої себе, стимулює її можливості і виступає основою її розвитку. Розуміння власного місця в майбутньому, своєї життєвої перспективи є головним утворенням психічного та особистісного розвитку у даному віці [1].

Отже, юність потребує від молодого людини знання особистих можливостей і перспектив. В юності відбуваються значні перетворення в системі життєвих цінностей, ранжування уявлень, відмова від невиправданих мрій, з'являються нові погляди на життя, різноманітні переконання, критерії оцінювання, які надалі гратимуть дуже важливу роль в житті молодого людини.

Узагальнюючи отримані результати теоретико-методологічного дослідження можемо зробити наступні висновки:

1. Більшість дослідників описують цінності як поняття, за допомогою якого характеризується узагальнене значення для певної

спільноти та її конкретних індивідів певних об'єктів навколишньої дійсності; сенсів (особистісних) – як індивідуального уявлення людини про своє призначення, вищий сенс існування, важливі засоби буття, а також про життєво важливі, власні значущі цінності.

2. Ціннісно-сміслова сфера це загальна, багаторівнева, ієрархізована структура, яка охоплює у себе різноманітні цінності та особистісні сенси і цілісно обумовлює становлення та розвиток інших сфер життєдіяльності суб'єкта. Формування ціннісно-сміислової сфери – це складаний процес прийняття, усвідомлення, трансформації та засвоєння загальних цінностей у структуру спрямованості людини.

3. У період ранньої юності відбувається швидкий розвиток ціннісно-сміислової сфери суб'єкта, у ході якого мінливі індивідуальні компоненти співвідносяться з усталеними нормативними сенсами. У даному контексті ціннісне самовизначення молоді є основним пунктом у розвитку особистості, який обумовлює усе подальше життя людини.

РОЗДІЛ 2

ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ ЦІННІСНО-СМИСЛОВОЇ СФЕРИ ЮНАКІВ ТА ДІВЧАТ

2.1. Характеристика вибірки та методів дослідження

Ціннісно-сміслова сфера особистості розглядається як системна сукупність двох компонентів – цінностей та особистісних смислів. На даному етапі розвитку психологічної науки, не існує адекватної комплексної процедури її емпіричного вивчення як цілісного утворення, в усій сукупності її складових. У рамках нашого дослідження розглядаємо ці компоненти (цінності і особистісні смисли) в їх взаємозв'язку як між собою, так і з іншими особистісними утвореннями.

Притримуємося думки З. Карпенка та Г. Радчука, тому вважаємо доцільним вивчати ціннісно-сміслову сферу в юнацькому віці через мотиваційну спрямованість та через особливості самовизначення й життєвої активності суб'єкта.

Отже, мета кваліфікаційної роботи полягає у визначенні психологічних особливостей ціннісно-сміислової сфери юнаків та дівчат. Емпіричне дослідження проводилося на базі Херсонського державного університету. Емпіричну вибірку склали студенти 2-3 курсу, віком від 18 до 19 років. Загальна кількість досліджуваних 40 осіб, з них 25 дівчат та 15 юнаків.

Для досягнення поставленої мети застосований комплекс наступних методів:

1. «Опитувальник цінностей» (Ш. Шварца) використовується для визначення рівнів суб'єктивної значущості 10 основних цінностей.
2. Методика «Ціннісні орієнтації» (М. Рокіча) дозволяє проаналізувати ціннісну сферу досліджуваних, а саме їх термінальні та інструментальні цінності.

3. «Тест сенсожиттєвих орієнтацій» (Д. Леонтьєва) спрямований на оцінку джерела сенсу життя, котре може бути знайдено людиною або в майбутньому (меті), або у теперішньому (процес), або в минулому (розуміння), або в усіх трьох складових життя.
4. Методика «Потреба в досягненні мети» (Ю. Орлова) – дозволяє оцінювати вплив мотивації досягнення на ефективність діяльності.
5. З метою порівняння отриманих результатів юнаків та дівчат використаний ϕ – критерій Фішера та t-критерій Ст'юдента.

«Опитувальник цінностей (Ш. Шварца). Окремі аспекти теорії цінностей Ш. Шварца знайшли відображення не тільки у змісті, а й у способі застосування розробленої ним методики. Опитувальник складається із двох частин, що відрізняються процедурою проведення. Перша його частина («Огляд цінностей») надає можливість вивчити «нормативні ідеали» – цінності особистості та їх структуру на рівні уявлень і життєвих принципів, які, проте, не завжди проявляються в реальній її поведінці. Друга ж частина опитувальника («Профіль особистості») вивчає цінності вже на рівні поведінки, тобто «індивідуальні пріоритети» суб'єкта, що більшою або меншою мірою відображаються в його вчинках та діяльності.

Ступінь значущості різних типів цінностей для респондента (групи респондентів) демонструють отримані середні бали. У відповідності з даними показниками кожному з цих типів присвоюється ранг від 1 до 10. Зокрема, перший ранг присвоюється типу цінностей, що має найбільш високий середній бал, десятий – найнижчий середній бал. Ранги від 1 до 3, отримані певними типами цінностей, характеризують їх високий ступінь значущості для респондента. Тоді як ранги від 7 до 10 свідчать про низьку значущість відповідних категорій цінностей.

У методиці можна проаналізувати наступні цінності: «влада», «досягнення», «гедонізм» «стимуляція», «самотійність»,

«універсалізм», «доброта», «традиції», «конформність», «безпека» [31, с. 220].

Методика «Ціннісні орієнтації» (М. Рокіча) – особистісний тест, котрий спрямований на вивчення ціннісно-мотиваційної сфери людини. Розроблена М. Рокічем методика, заснована на прямій ранжировці списку цінностей. Автор розрізняє два класи цінностей: термінальні та інструментальні.

Термінальні цінності – упевнення в тому, що будь-яка кінцева мета індивідуального існування коштує того, щоб її досягати.

Інструментальні цінності – переконання в тому, що певний образ дії чи риса особистості є важливими в будь-якій ситуації.

Перевагою даної методики є універсальність, економічність в проведенні дослідження та обробки результатів, гнучкість – можливість змінювати стимульний матеріал (цінності), так і інструкцію. Недоліком методики є вплив соціальної бажаності досліджуваних [7].

Тест «Сенсожиттєві орієнтації» (методика СЖО) (Д. Леонтєва) дозволяє оцінити «джерело» сенсу життя, яке може бути знайдено людиною або в майбутньому (мети), або в сьогоденні (процес), або в минулому (результат), або у всіх трьох складових життя. Тест СЖО є адаптованим варіантом тесту «Мета в житті» (Purpose-in-Life Test, PIL) Д. Крамбо і Л. Махолика. Методика була розроблена на основі теорії прагнення до сенсу і логотерапії В. Франкла.

Тест СЖО містить 20 пар протилежних тверджень, що відображають уявлення про фактори осмисленості життя особистості.

У тесті використовуються наступні субшкали:

1. Цілі в житті.
2. Процес життя або інтерес та емоційна насиченість життям.
3. Результативність життя або задоволеність самореалізацією.
4. Локус контролю – «Я» (Я – господар життя).
5. Локус контролю «Життя» або керуваність життям [7, с. 39].

Методику «Потреба в досягненні мети» (Ю. Орлова) направлена на дослідження впливу мотивації досягнення на ефективність діяльності.

Потреба в досягненнях виступає джерелом активності особистості. Вона визначається рівнем самооцінки людини. При адекватній самооцінці – чим вищий рівень потреби в досягненнях, тим активніша і цілеспрямованіша людина.

Методика являє собою анкету, яка включає 22 твердження. Сума балів позитивних і негативних відповідей характеризує рівень потреби в досягненні. Розмах індивідуальних балів може бути дуже великим: від 2 до 22.

Виокремлюють наступні рівні потреби в досягненнях:

- Низький – 2-10.
- Середній – 13-14.
- Високий – 17-22.

Люди з високим рівнем потреби в досягненнях відрізняються наступними рисами: наполегливістю у досягненні цілей; незадоволеністю досягнутим; схильністю сильно захоплюватися роботою; прагненням у будь-якому випадку отримати задоволення від успіху; постійним прагненням зробити справу краще; мають потребу винаходити нові прийоми роботи при виконанні самих звичайних справ; незадовольняються легким успіхом [31].

Методи математико-статистичної обробки даних

φ – критерій Фішера призначений для співставлення двох вибірок за частотою виразності показника, який цікавить дослідника.

Критерій оцінює достовірність відмінностей між відсотковими частками двох вибірок, в яких зареєстрований факт, який нас цікавить.

Сутність кутового перетворення полягає в переведенні відсоткових часток у величини центрального кута, який вимірюється в радіанах. Більшій відсотковій частці буде відповідати більший кут φ , а меншій частці – менший кут. Критерій φ^* дозволяє визначити, чи насправді

один із кутів статистично достовірно перевищує інший при даних об'ємах вибірок [28].

t-критерій Ст'юдента для незалежних вибірок. Метод дозволяє перевірити гіпотезу про те, що значення двох генеральних сукупностей, з яких були отримані вибірки, які порівнюються, відрізняються одне від одного. Припущення залежності передбачає, що представники двох вибірок не складають пари корелюючих значень показника [23].

2.2. Аналіз та інтерпретація результатів емпіричного дослідження

На першому етапі емпіричного дослідження вивчено ціннісну сферу осіб юнацького віку. За допомогою «Опитувальника цінностей» (Ш. Шварца) вдалося проаналізувати ступінь значущості різних типів цінностей для юнаків та дівчат.

Результати дослідження ієрархії цінностей юнаків (таблиця 2.1) свідчать про те, що для них найбільш значимими виявилися наступні цінності: досягнення (1,8), влада (2,1), самостійність (3,9) та стимуляція (4,4). Такі результати свідчать про те, що для юнаків найважливіше значення в житті мають особистісні досягнення.

Ступінь значущості вказаних цінностей вказує на те, що юнаки спрямовують особистий успіх через прояв компетентності у відповідності із соціальними стандартами (цінність «досягнення»). Прояв соціальної компетентності (що складає зміст цієї цінності) в умовах домінуючих культурних стандартів є передумовою суспільного схвалення.

Цінності «влада» та «досягнення» фокусуються на суспільній повазі, однак «досягнення» (наприклад, успішний, амбітний) підкреслюють активний прояв компетентності в безпосередній взаємодії, у той час як значущість цінності «влади» (авторитет,

багатство) підкреслює досягнення або збереження доміантної позиції в рамках цілої соціальної системи.

Таблиця 2.1.

Результати дослідження ціннісної сфери юнаків

Цінності	Ранг значущості
Влада	2,1
Досягнення	1,8
Гедонізм	8,7
Стимуляція	4,4
Самостійність	3,9
Універсалізм	5,1
Доброта	7,9
Традиції	8,2
Конформність	8,4
Безпека	5,8

Третє місце у ієрархії цінностей юнаків займає самостійність. Значення цінності «самостійність» у житті юнаків свідчить про їх природну потребу в самоконтролі та саморегуляції, автономності й незалежності.

Біологічно зумовлена потреба у стимуляції (займає четверте місце у списку цінностей юнаків), опосередкована соціальним досвідом, призводить до індивідуальних відмінностей у значущості цієї цінності. Мотиваційна мета даного типу – прагнення до новизни й глибоких переживань.

Таким чином можемо стверджувати, що для юнаків найбільш значущими виявилися такі цінності, як досягнення, влада, самостійність та стимуляція. Варто зазначити, що такі цінності, як гедонізм, традиції та конформність для юнаків не мають значення взагалі. Дані цінності в більшій мірі пов'язані зі сферою чуттєвості. Можемо припустити, що

юнаки володіють в більшій мірі маскулініними рисами характеру, що і вказує на значимість цінностей досягнення.

Результати дослідження ціннісної сфери дівчат (див. таблицю 2.2) свідчать про те, що для них найбільш значимими є такі цінності, як безпека (1,7), гедонізм (2,2), самостійність (3,0) та доброта (4,1). Ієрархія даних цінностей в більшій мірі пов'язана із забезпеченням комфортної життєдіяльності та зі сферою чуттєвості.

Таблиця 2.2.

Результати дослідження ціннісної сфери дівчат

Цінності	Ранг значущості
Влада	8,4
Досягнення	5,7
Гедонізм	2,2
Стимуляція	8,2
Самостійність	3,0
Універсалізм	7,7
Доброта	4,1
Традиції	9,2
Конформність	9,1
Безпека	1,7

Отже, для більшості дівчат перше місце у списку цінностей займає – безпека. Забезпечення безпеки у житті дівчат пов'язано не тільки з іншими людьми та собою, а й з гармонією, стабільністю взаємин між людьми і суспільством.

Друге місце посідає цінність «гедонізм». Мета даної цінності визначається як насолода або чуттєве задоволення (задоволення, насолода життям). Отже, для дівчат чуттєва сфера є досить важливою цінністю у їх житті, що може визначити їх спрямованість.

Самостійність як цінність (третє місце у списку цінностей) для дівчат обумовлюється природною потребою в самоконтролі та саморегуляції, а також потребами автономності й незалежності.

В основі значущості цінності «доброта» лежить доброзичливість, що сфокусована на підтримці благополуччя в повсякденній взаємодії із близькими людьми. Даний тип цінностей вважається похідним від потреби позитивно взаємодіяти, дбати про розвиток. Його мотиваційна мета – щастя людей, з якими дівчата знаходяться в особистих контактах (корисність, лояльність, поступливість, чесність, відповідальність, дружба, зріла любов).

Отримані результати дівчат свідчать про те, що їх домінуючі цінності пов'язані не тільки зі сферою чуттєвості, а й з їх альтруїстичною спрямованістю, оскільки визначено, що для більшості дівчат самопочуття та особливості життєдіяльності інших людей є досить значущими. Слід вказати, що такі цінності, як традиції, конформність та влада для більшості дівчат не мають суттєвого значення.

Порівнюючи отримані результати дослідження ціннісної сфери юнаків та дівчат нами були встановлені значущі розбіжності за наступними показниками (таблиця 2.3).

Отже, нами встановлено, що для більшості юнаків перші місця посідають такі цінності, як досягнення ($t=2,90$, при $p \leq 0,05$) та влада ($t=3,20$, при $p \leq 0,01$). Для дівчат більш значущими є цінність «гедонізм» ($t=3,10$, при $p \leq 0,01$) та «безпека» ($t=3,09$, при $p \leq 0,01$).

Визначені розбіжності свідчать про те, що юнаки в більшій мірі орієнтовані на досягнення успіху, а дівчата на забезпечення комфортної життєдіяльності та спрямовані на чуттєве задоволення.

**Порівняння показників виразності значення цінностей для
юнаків та дівчат**

Цінності	М юнаків	М дівчат	t	p
Влада	2,1	8,4	3,20	0,01
Досягнення	1,8	5,7	2,90	0,05
Гедонізм	8,7	2,2	3,10	0,01
Стимуляція	4,4	8,2	1,50	-
Самостійність	3,9	3,0	0,40	-
Універсалізм	5,1	7,7	0,90	-
Доброта	7,9	4,31	1,15	-
Традиції	8,2	9,2	1,10	-
Конформність	8,4	9,1	0,50	-
Безпека	5,8	1,7	3,09	0,01

За допомогою методики «Ціннісні орієнтації» (М. Рокіча) вивчали ціннісно-мотиваційну сферу юнаків та дівчат. Результати дослідження зображені в таблиці 2.4 (термінальні цінності) та в таблиці 2.5 (інструментальні цінності).

Ієрархія термінальних цінностей дівчат виглядає наступним чином: любов (1,2), матеріальне забезпечення (1,8), здоров'я (2,4), щасливе сімейне життя (3,3), свобода (4,6), щастя інших (5), життєва мудрість (6,2) та творчість (7,1).

У юнаків визначено наступну ієрархію цінностей: любов (1,5), здоров'я (2,1), матеріальне забезпечення (3,2), щасливе сімейне життя (3,7), свобода (5,1), щастя інших (6,1), життєва мудрість (6,5) та творчість (7,5).

Такі результати свідчать про те, що ієрархія термінальних цінностей юнаків та дівчат подібна, за виключенням того, що у дівчат матеріальне

забезпечення посідає друге місце цінностей, а у юнаків третє. Отже, для дівчат матеріальне забезпечення виявилось більш значущим, ніж для юнаків.

Таблиця 2.4

Порівняння середніх значень показників термінальних цінностей та їхньої виразності у юнаків та дівчат

Цінності	М юнаків	М дівчат	t	p
Любов	1,5	1,2	0,37	-
Здоров'я	2,1	2,4	0,40	-
Матеріальне забезпечення	3,2	1,8	1,70	0,05
Щасливе сімейне життя	3,7	3,3	0,60	-
Свобода	5,1	4,6	0,80	-
Щастя інших	6,1	5,0	0,81	-
Життєва мудрість	6,5	6,2	0,32	-
Творчість	7,5	7,1	0,25	-

Для перевірки розбіжностей за результатами значення цінностей для юнаків та дівчат використано t-критерій Стьюдента. Встановлено, що матеріальне забезпечення для дівчат ($t=1,70$, при $p \leq 0,05$) виявилось більш значущим, ніж для юнаків.

Під час вивчення інструментальних цінностей досліджуваних було виявлено наступне (таблиця 2.5).

Ієрархія цінностей дівчат має наступну структуру: відповідальність (2,0), сміливість (3,9), самоконтроль (4,2), твердість волі (4,4), ефективність в справах (6,3), незалежність (6,5) та високі запити (7,4). Ієрархія інструментальних цінностей юнаків виглядає наступним чином: сміливість (1,3), твердість волі (3,0), самоконтроль (3,2), незалежність (4,4), відповідальність (4,9), ефективність в справах (6,1) та високі запити (7,7).

Порівняння середніх значень показників інструментальних цінностей та їхньої виразності у юнаків та дівчат

Цінності	М юнаків	М дівчат	t	p
Сміливість	1,3	3,9	2,28	0,01
Відповідальність	4,9	2,0	2,32	0,01
Твердість волі	3,0	4,4	1,00	-
Самоконтроль	3,2	4,2	1,01	-
Незалежність	4,4	6,5	1,76	0,05
Ефективність в справах	6,1	6,3	0,10	-
Високі запити	7,7	7,4	0,13	-

Отже, інструментальні цінності досліджуваних відрізняються лише за такими як, сміливість, незалежність та відповідальність. Встановлено, що цінність «сміливість» ($r=2,28$, при $p \leq 0,01$) та «незалежність» ($r=1,76$, при $p \leq 0,05$) є більш значущими для юнаків (при реалізації своєї мети), ніж для дівчат. Для дівчат ($r=2,32$, при $p \leq 0,01$) цінність відповідальність є більш значущою, ніж для юнаків.

Отже, у залежності від мети досліджуваних життєві сфери представляють різноманітну ступінь значимості. Як для юнаків, так і для дівчат, термінальні цінності: любов, здоров'я, матеріальне забезпечення, щасливе сімейне життя та свобода мають важливе значення, а цінності – щастя інших, життєва мудрість та творчість є менш значущими.

Для реалізації своєї мети юнаки віддають перевагу сміливості, відповідальності та твердості волі, дівчата – відповідальності, самоконтролю та твердості волі. Найменшу міру значущості для юнаків та дівчат мають ефективність в справах та високі запити.

Під час проведення методики «Сенсожиттєві орієнтації» з метою вивчення смислової сфери досліджуваних юнацького віку виявлено наступні результати (таблиця 2.6).

Таблиця 2.6.

Результати дослідження за методикою «Сенсожиттєві орієнтації»

Шкали	(М) юнаків	(М) дівчат
Субшкала 1. Цілі в житті	33,2	35
Субшкала 2. Процес життя	39	41
Субшкала 3. Результат життя	20	22
Субшкала 4. Локус контролю «Я»	25,1	23
Субшкала 5. Локус контролю «Життя»	30	31
Загальний показник «Усвідомлення життя» (УЖ)	90	87

Аналізуючи отримані дані слід відмітити, що нами не було виявлено розбіжностей за результатами юнаків та дівчат у прояві особистісних смислів. Встановлено, що у більшості досліджуваних виявлені високі показники за другою та четвертою субшкалами; середні показники за першою та п'ятою субшкалами та низький показник за третьою субшкалою. Загальний показник усвідомлення життя має середній показник.

Отже, більшість досліджуваних мають високий показник за шкалою «процес життя». Такий результат вказує на те, що досліджувані студенти мають високий інтерес до життя, вважають його цікавим, емоційно насиченим і наповненим сенсом. Та слід вказати, що така позиція може відображати особистість, яка живе сьогоднішнім днем.

Високі результати за наступним показником (локус контролю – «Я») свідчать про те, що більшість досліджуваних студентів

відповідають уявленню про себе як про сильну особистість, яка має достатню свободу вибору, щоб побудувати своє життя у відповідності зі своїми цілями та завданнями і уявленнями про його сенс.

Середній бал за шкалою «цілі в житті» свідчить про те, що у більшості досліджуваних є цілі на майбутнє, котрі надають життю усвідомленості, спрямованості і часову перспективу.

Результати за останньою субшкалою (локус контролю «Життя») свідчать про те, що більшість досліджуваних інколи демонструють вірування в те, що хтось керує їх життям. Оскільки вони час від часу переконанні в тому, що людина наділена здібністю контролювати своє життя, вільно приймати рішення і втілювати їх у життя. А в деяких випадках можуть демонструвати переконаність в тому, що життя людини не підвладне свідомому контролю, що свобода ілюзорна, і безглуздо що-небудь загадувати на майбутнє.

Низький бал за показником «результат життя» вказує на те, що більшість студентів незадоволені власною самореалізацією та прожитою частиною власного життя. Можливо це пов'язано з тим, що вони ще не втілили свої мрії у життя, та відчувають, що нічого не досягли.

Аналізуючи отримані результати студентів слід вказати на те, що низькі бали за шкалою – результативність життя та високі бали за шкалою – локус контролю «Я», доводять те, що незадоволеність власною самореалізацією не пов'язана з низьким рівнем самооцінки, оскільки більшість досліджуваних вважають себе сильними особистостями, які можуть побудувати своє життя у відповідності до своїх бажань.

Загальний показник усвідомлення життя (УЖ) у більшості досліджуваних юнацького віку має середній бал. Такі результати можуть вказувати на те, що більшість представників юнацького віку мають сенс життя та усвідомлюють його особливість, але джерело свого сенсу життя час від часу змінюють. Можливо це пов'язано з тим, що вони

тільки роблять крок у доросле життя, і в залежності від особистісних характеристик та особливостей життя в майбутньому воно в більшій мірі стабілізується та визначиться.

Враховуючи, що ціннісно-смилова сфера особистості складається із мотиваційних виявів на наступному етапі дослідження ми вирішили дослідити й особливості мотиваційної спрямованості та особливості ієрархії мотивів учбової діяльності у досліджуваних юнаків та дівчат.

З метою дослідження мотиваційної спрямованості досліджуваних студентів була застосована методика Ю. Орлова «Потреба в досягненні мети». Розподіл отриманих результатів зображений на рис. 2.1.

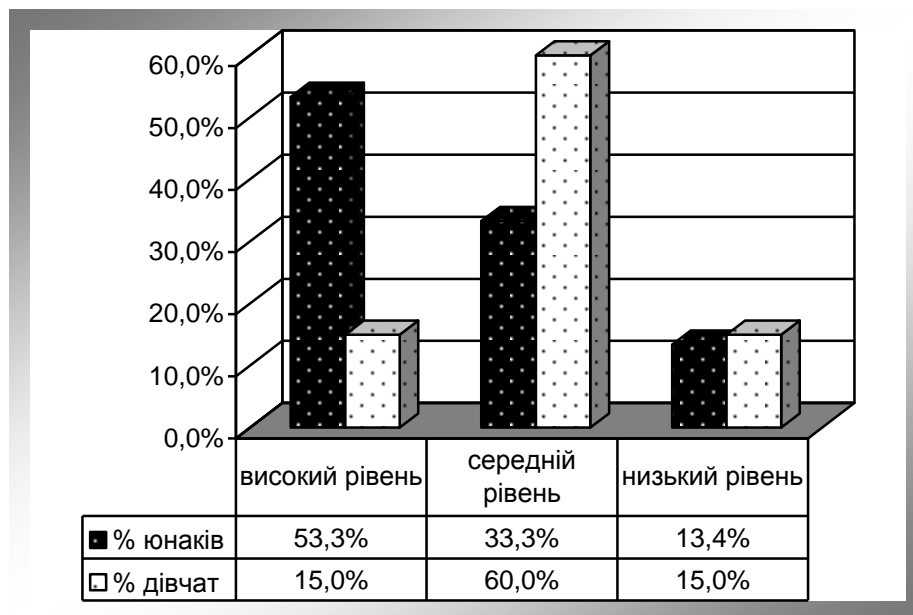

Рис. 2.1 – Результати дослідження мотивації досягнення юнаків та дівчат (у %)

Отримані результати свідчать про те, що більшість юнаків (53,3 %) мають високий рівень потреби в досягненні, 33,3 % мають середній і 13,4 % демонструють низький рівень. Більшість дівчат (60 %) виявляють середнім рівнем потреби в досягненні, 15 % мають низький та високий рівень.

Встановлено, що більшість юнаків демонструють саме високий рівень потреби в досягненні ($\varphi=4,43$, $p \leq 0,001$), на відміну від більшості

дівчат. Такі юнаки активні, мають високу самооцінку, наполегливі у досягненні своїх цілей, прагнуть досягти своєї мети попри все, шукають ситуацій досягнення й упевнені в успішному результаті, рішучі в невизначених ситуаціях, виявляють наполегливість у прагненні до мети, не розгублюються в ситуації змагання, демонструють високу завзятість при зіткненні з перешкодами.

Більшість дівчат демонструють середній рівень потреби в досягненні ($\varphi=3,13$, $p\leq 0,01$). Отже, більшість дівчат ситуаційно прагнуть досягти свого; проявляють в деяких ситуаціях занижену самооцінку; демонструють наполегливість лише в тих ситуаціях, якщо їх посправжньому цікавить поставлена мета, коли вона має високий рівень важливості для них, або навпаки, в ситуаціях, коли досліджувані відчувають впевненість у власних силах впоратися із завданням, що постало перед ними.

13,4 % юнаків та 15 % дівчат мають низький рівень потреби в досягненні, що свідчить про їх занижену самооцінку, невпевненість у своїх силах, відсутність наполегливості, пасивність, відсутність переживання задоволення від того, що необхідно прикладати чимало зусиль для досягнення бажаного.

Емпіричне дослідження особливостей ціннісно-сміслової сфери юнаків та дівчат дозволяє зробити наступні висновки:

1. Результати дослідження ієрархії цінностей юнаків свідчать про те, що для них найбільш значимими виявилися наступні цінності: досягнення, влада, самостійність та стимуляція. Такі результати свідчать про те, що для юнаків найважливіше значення в житті мають особистісні досягнення. Можемо припустити, що юнаки володіють в більшій мірі маскулініними рисами характеру, що і вказує на значимість цінностей досягнення.

Результати дослідження ціннісної сфери дівчат свідчать про те, що для них найбільш значимими є такі цінності, як безпека, гедонізм,

самостійність та доброта. Ієрархія даних цінностей в більшій мірі пов'язана зі забезпеченням комфортної життєдіяльності та зі сферою чуттєвості. Отримані результати дівчат свідчать про те, що їх домінуючі цінності пов'язані не тільки зі сферою чуттєвості, а й з їх альтруїстичною спрямованістю, оскільки визначено, що для більшості дівчат самопочуття та особливості життєдіяльності інших людей є досить значущими.

Визначені розбіжності свідчать про те, що юнаки в більшій мірі орієнтовані на досягнення успіху, а дівчата на забезпечення комфортної життєдіяльності та спрямовані на чуттєве задоволення.

Встановлено, що для юнаків, так і для дівчат, термінальні цінності: любов, здоров'я, матеріальне забезпечення, щасливе сімейне життя та свобода мають важливе значення, а цінності – щастя інших, життєва мудрість та творчість є менш значущими. Встановлено, що матеріальне забезпечення для дівчат ($r=1,70$, при $p \leq 0,05$) виявилось більш значущим, ніж для юнаків.

Інструментальні цінності досліджуваних відрізняються лише за такими як, сміливість, незалежність та відповідальність. Встановлено, що цінність «сміливість» ($r=2,28$, при $p \leq 0,01$) та «незалежність» ($r=1,76$, при $p \leq 0,05$) є більш значущими для юнаків (при реалізації своєї мети), ніж для дівчат. Для дівчат ($r=2,32$, при $p \leq 0,01$) цінність відповідальність є більш значущою, ніж для юнаків.

Для реалізації своєї мети (інструментальні цінності) юнаки віддають перевагу сміливості, відповідальності та твердості волі, дівчата – відповідальності, самоконтролю та твердості волі. Найменшу міру значущості для юнаків та дівчат мають ефективність в справах та високі запити.

2. Вивчення смислової сфери досліджуваних юнацького віку свідчить про наступне:

За методикою «Сенсожиттєві орієнтації» нами не було виявлено розбіжностей за результатами юнаків та дівчат. Встановлено, що у більшості досліджуваних виявлені високі показники за такими шкалами, як «процес життя» та «локус контролю «Я»»; середні показники за субшкалою «цілі в житті» та «локус контролю життя»; низький показник за субшкалою «результат життя». Загальний показник усвідомлення життя має середній показник.

Отримані результати свідчать про те, що досліджувані студенти мають високий інтерес до життя, вважають його цікавим, емоційно насиченим і наповненим сенсом. Більшість досліджуваних студентів відповідають уявленню про себе як про сильну особистість, яка має достатню свободу вибору, щоб побудувати своє життя у відповідності зі своїми цілями та завданнями і уявленнями про його сенс.

Загальний показник усвідомлення життя у більшості досліджуваних юнацького віку має середній бал. Такі результати можуть вказувати на те, що більшість досліджуваних мають сенс життя та усвідомлюють його особливість, але джерело свого сенсу життя час від часу змінюють. Можливо це пов'язано з тим, що вони тільки роблять крок у доросле життя, і в залежності від особистісних характеристик та особливостей життєдіяльності в майбутньому воно в більшій мірі визначиться та стабілізується.

3. З метою дослідження мотиваційної спрямованості досліджуваних студентів нами була застосована методика Ю. Орлова «Потреба в досягненні мети». Отримані результати свідчать про те, що більшість юнаків (53,3 %) мають високий рівень потреби в досягненні, 33,3 % мають середній і 13,4 % демонструють низький рівень. Більшість дівчат (60 %) володіють середнім рівнем потреби в досягненні, 15 % мають низький та високий рівень.

Встановлено, що саме більшість юнаків демонструють високий рівень потреби в досягненні ($\varphi=4,43$, $p\leq 0,001$), на відміну від більшості

дівчат. Такі юнаки активні, мають високу самооцінку, наполегливі у досягненні своїх цілей, прагнуть досягти своєї мети попри все, шукають ситуації досягнення й упевнені в успішному результаті. Більшість дівчат демонструють середній рівень потреби в досягненні ($\varphi=3,13$, $p\leq 0,01$). Отже, більшість дівчат ситуаційно прагнуть досягти свого, проявляють в деяких ситуаціях занижену самооцінку.

ВИСНОВКИ

Проведене теоретичне та емпіричне дослідження особливостей ціннісно-сміслової сфери юнаків та дівчат дозволяє зробити наступні висновки:

1. Феномен «цінність» розглядається як поняття, за допомогою якого характеризується певне значення (для сукупності осіб) та особистісний смисл (для конкретних індивідів) певних явищ навколишньої дійсності, а феномен «смісл» – як суб'єктивне уявлення людини про власне призначення, вищу сенс існування та ґрунтовні основи буття, а також про відповідні життєво необхідні, сутнісно значущі цінності.

Ціннісно-сміслова сфера – це складна, багаторівнева, ієрархізована структура, що включає у себе сукупність цінностей, ціннісних орієнтацій та особистісних смислів, які у певному важливому взаємозв'язку обумовлюють різноманітні компоненти життєдіяльності людини.

2. У період юності відбувається інтенсивний розвиток ціннісно-сміслової сфери особистості. У цьому контексті ціннісне самовизначення юнаків виступає сенситивним періодом у розвитку особистості, обумовлюючи подальший вплив на життя людини.

3. Емпіричне дослідження особливостей функціонування ціннісної сфери юнаків та дівчат дозволило визначити наступне:

Для юнаків найбільш значимими виявилися такі цінності, як досягнення, влада, самостійність та стимуляція. Для більшості дівчат найбільш значимими є такі цінності, як безпека, гедонізм, самостійність та доброта. Визначені розбіжності свідчать про те, що юнаки в більшій мірі орієнтовані на досягнення успіху, а дівчата на забезпечення комфортної життєдіяльності та спрямовані на чуттєве задоволення.

Встановлено, що для юнаків, так і для дівчат, термінальні цінності: любов, здоров'я, матеріальне забезпечення, щасливе сімейне життя та свобода мають важливе значення, а цінності – щастя інших, життєва мудрість та творчість є менш значущими. Матеріальне забезпечення для дівчат виявилось більш значущим, ніж для юнаків.

Для реалізації своєї мети (інструментальні цінності) юнаки віддають перевагу сміливості, відповідальності та твердості волі, дівчата – відповідальності, самоконтролю та твердості волі. Найменшу міру значущості для юнаків та дівчат мають ефективність в справах та високі запити. Встановлено, що цінність – «сміливість» та «незалежність» є більш значущими для юнаків, а для дівчат – відповідальність.

4. Розбіжностей за результатами дослідження сенсожиттєвих орієнтацій юнаків та дівчат не було встановлено. Визначено, що у більшості досліджуваних виявлені високі показники за такими шкалами, як «процес життя» та «локус контролю «Я»»; середні показники за субшкалою «цілі в житті» та «локус контролю Життя»; низький показник за субшкалою «результат життя». Загальний показник усвідомлення життя має середній показник. Такі результати можуть вказувати на те, що більшість досліджуваних мають сенс життя та усвідомлюють його особливість, але джерело свого сенсу життя час від часу змінюють.

Проте було встановлені відмінності у мотиваційній спрямованості студентів, а саме: більшість юнаків демонструють високий рівень потреби в досягненні, а більшість дівчат середній.

Таким чином можемо стверджувати, що значущі розбіжності за результатами юнаків та дівчат були отримані у структурі функціонування саме ціннісної (юнаки в більшій мірі орієнтовані на досягнення успіху, а дівчата на забезпечення комфортної життєдіяльності та спрямовані на чуттєве задоволення; саме для дівчат матеріальне задоволення виявилось більш значущим, на відміну від юнаків) та мотиваційної

сфери (юнаки демонструють високий рівень потреби в досягненні, а дівчата середній), система особистісних смислів юнаків та дівчат має подібний вияв.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Антоненко Т. Л. Психологічні основи впливу ціннісно-сміслової сфери на професійне становлення майбутнього фахівця / Т. Л. Антоненко // Педагогіка і психологія. – 2009. – № 4 (65). – С. 18-26.
2. Боднар М. Б. Етнопсихологічні особливості самоактуалізації студентської молоді: монографія / М. Б. Боднар. – Кременець: ВЦ КОГП ім. Тараса Шевченка, 2007. – 196 с.
3. Божович Л. И. Проблемы формирования личности. Избран. психол. труды / Под ред. Д. И. Фельдштейна. – Москва; Воронеж : НПО «МОДЭК», 1997. – 352 с.
4. Боришевський М. Й. Духовність в особистісних вимірах / М. Й. Боришевський // Проблеми загальної та педагогічної психології : Зб. наук. праць Інституту психології ім. Г. С. Костюка АПН України, [за ред. С. Д. Максименка]. – Київ, 2008. – Т. X, ч. 4. – С. 61 – 69.
5. Братусь Б. С. К изучению смысловой сферы личности / Б. С. Братусь // Вести Моск. ун-та. Сер. 14, Психология. – 1981. – № 2. – С. 46–56.
6. Бреусенко О. А. Динаміка ціннісно-сміслової сфери особистості в умовах екзистенціальної кризи : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук : спец. 19.00.01 «Загальна психологія, історія психології» / О. А. Бреусенко. – Київ, 2000. – 20 с.
7. Бурлачук Л. Ф. Словарь – справочник по психодиагностике / Л. Ф. Бурлачук // 3-е изд. – СПб. : Питер, 2007 : ил. – (серия «Мастера психологии»). – 250 с.
8. Виговський С. Є. Емпатія як чинник розвитку смислової сфери особистості в юнацькому віці : автореф. дис. на здобуття наук.

- ступеня канд.. психол. наук : спец. 19.00.07 «Педагогічна та вікова психологія» / Виговський Сергій Євгенович. – Одеса, 2013. – 20 с.
9. Готовцева Н. Г. Формирование ценностных ориентаций студентов посредством личностно-профессиональной самоактуализации в вузе / Н. Г. Готовцева // Мир образования – образование в мире: научно-методический журнал. – 2009. – № 4 (36). – С. 179-181.
 10. Гусаківська С. С. Психологічні особливості формування ціннісно-сислової сфери майбутніх вихователів дошкільних навчальних закладів : дисертація канд.. психол. наук : спец. 19.00.07 «Педагогічна та вікова психологія» / Гусаківська Світлана Степанівна. – Луцьк, 2014. – 302 с.
 11. Деркач А. А. Акмеологическая культура личности: содержание, закономерности, механизмы развития / А. А. Деркач, Е. В. Селезнева. – М. : Изд-во Московского психолого-социального института; Воронеж : МОДЕК, 2006. – 496 с.
 12. Журавльова Л. П. Психологія емпатії / Л. П. Журавльова. – Житомир : Видавництво ЖДУ ім. І. Франка, 2007. – 328 с.
 13. Козлова Н. С. Особенности ценностно-смысловой сферы юношей призывного возраста / Н. С. Козлова, Е. С. Корнилова // Молодой ученый. – 2014. – № 10. – С. 377-379.
 14. Колесникова И. Е. Механизм смыслогенеза личности в онтогенезе: морфогенетический и онтологический контекст: монографія / И. Е. Колесникова; Мін-во освіти і науки, молоді та спорту України, Нац. пед. ун-т імені М. П. Драгоманова. – К. : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2011. – 205 с.
 15. Колісник О. П. Психологія духовного саморозвитку особистості / О. П. Колісник. – Луцьк : Редакційно-видавничий відділ «Вежа» ВДУ ім. Лесі Українки, 2007. – 388 с.
 16. Котляков В. Ю. Методика исследования системы жизненных смыслов / В. Ю. Котляков // Сибирская психология сегодня:

- Сборник научных трудов. - Вып. 2. – Кемерово : Кузбассвузиздат, 2003. – 410 с.
- 17.Лазарук Андрій. Цінності людини у науково-психологічному осмисленні / Андрій Лазарук // Психологія і суспільство. – 2003. – № 2. – С. 19-34.
- 18.Левенець А. Є. Психологічні особливості становлення життєвої перспективи в юнацькому віці : автореф. дис.. на здобуття наук. ступеня канд.. психол. наук : спец. 19.00.07 «Педагогічна та вікова психологія» / Левенець Анна Євгенівна. – Київ, 2006. – 20 с.
- 19.Легун Олена. Сенс, сенсотворення, сенсожиттєві стратегії як динамічні характеристики особистості [Електронний ресурс] / Олена Легун // Український науковий журнал «Освіта регіону». – Політологія. Психологія. Комунікації. – 2011. – № 2. – С. 277. – режим доступу: <http://www.social-science.com.ua>. – Назва з екрану.
- 20.Леонтьев Д. А. Тест смысложизненных ориентаций (СЖО) / Д. А. Леонтьев. – 2-е изд. – М.: Смысл, 2000. – 18 с.
- 21.Леонтьев Д.А. Психология смысла: природа, строение и динамика смысловой реальности / Д. А. Леонтьев. – 2-е, испр. изд. – М. : Смысл, 2003. – 487 с.
- 22.Максименко С. Д. Розвиток психіки в онтогенезі: в 2-х т. / С. Д. Максименко. – К. : Форум, 2002. – Т. 1 : Теоретико-методологічні проблеми генетичної психології. – 320 с.
- 23.Моргун В. Ф. Основи психологічної діагностики. Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів / В. Ф. Моргун, І. Г. Тітов. – К. : Видавництво Дім «Слово», 2009. – 464 с.
- 24.Москаленко О.В. Структурні компоненти ціннісно-смыслові сфери особистості / Москаленко О.В. // Вісник НТУУ —КПІ. Філософія. Психологія. Педагогіка. – Випуск 1. – 2013– с. 91–98.

25. Москаленко О. В. Сучасні концепції ціннісно-сміслової сфери особистості / О. В. Москаленко // Філософія. Психологія. Педагогіка: вісник НТУУ КПІ. – 2010. – № 2. – С. 113-117.
26. Москаленко О. В. Розвиток ціннісно-сміслової сфери майбутніх фахівців технічного профілю : автореф. дис.. на здобуття наук. ступеня канд.. психол. наук : спец. 19.00.07 «Педагогічна та вікова психологія» / О. В. Москаленко. – Київ, 2015. – 24 с.
27. Мухина В. С. Рефлексивный тест-самоотчет «Кто-я?»: возвращение к обоснованию установок, обращенных к реципиенту и требования к анализу типов рефлексии на себя / В. С. Мухина // Развитие личности. – 2008. – № 4. – С. 116 – 129.
28. Наследов А. Д. Математические методы психологического исследования. Анализ и интерпретация данных. Учебное пособие / А. Д. Наследов. – СПб. : Речь, 2004. – С. 67-72.
29. Обуховский К. Галактика потребностей. Психология влечений человека: пер. с пол. / К. Обуховский. – СПб. : Речь, 2003. – 295 с.
30. Павлик Н. В. Ціннісна детермінація морального становлення особистості в юнацькому віці : автореф. дис.. на здобуття наук. ступеня канд.. психол. наук : спец. 19.00.07 «Педагогічна та вікова психологія» / Павлик Наталія Василівна. – Київ, 2006. – 27 с.
31. Практикум по общей, экспериментальной и прикладной психологии / В. Д. Балин, В. К. Гайда, В. К. Гербачевский и др. Под общей ред. А. А. Крылова, С. А. Маничева. – 2-е изд., доп. и перераб. – СПб. : Питер, 2007. – 560 с. : ил. – (Серия «Практикум по психологии»). – 339 с.
32. Психология личности. Учебное пособие / под ред. проф. П. Н. Ермакова, проф. В. А. Лабунской. – М. : Эксмо, 2007 – 653 с.
33. Психология человека от рождения до смерти. Психологический атлас человека / Под ред. А. А. Реана. – СПб. : Прайм-ЕВРОЗНАК, 2007. – 382 с.

34. Райгородский Д. Я. Практическая психодиагностика. Методики и тесты. Учебное пособие / Д. Я. Райгородский. – С. : Бахрах-М, 2009. – 672 с.
35. Регуш Л. А. Проблемы психического развития и их предупреждение (от рождения до пожилого возраста) / Л. А. Регуш. – СПб. : Речь, 2006. – 320 с.
36. Савчин М. В. Вікова психологія: навч. посіб. / М. В. Савчин, Л. П. Василенко. – К. : Академвидав, 2005. – 360 с.
37. Савчин М. Духовна складова екзистенції людини / М. Савчин // Проблеми загальної та педагогічної психології: збірник наукових праць Інституту психології ім. Г. С. Костюка АПН України. Т. XIII. Ч. 4 / за ред. С. Д. Максименка. – К. : ГНОЗІС, 2011. – 444 с.
38. Савчин М. В. Психологія відповідальної поведінки : монографія / М. В. Савчин. – Івано-Франківськ : Місто НВ, 2008. – 280 с.
39. Сахарова Т. Н. Особенности смысловых ориентаций личности в подростковом и юношеском возрасте / Т. Н. Сахарова // Среднее профессиональное образование. – 2013. – № 8. – С. 37-39.
40. Салихова Н. Р. Типы смыслообразования в контексте личностных ценностей и смысловой профиль ценностей [Электронный ресурс] / Н. Р. Салихова. – Режим доступа : http://psy.tsu.ru/data/pdf/3_22.pdf
41. Сергеевкова О. П. Загальна психологія : навч. посібник / О. П. Сергеевкова, О. А. Столярчук, О. П. Коханова – К. : Центр учбової літератури, 2012. – 296 с.
42. Скрипченко О. В. Вікова та педагогічна психологія / О. В. Скрипченко, Л. В. Долинська, З. В. Огороднійчук. – К. : Просвіта, 2001. – 416 с.

- 43.Сметаняк В. І. Функціональні залежності в структурі ціннісно-цільової детермінації поведінки старшокласників // Психологія: зб. наук. праць / НПУ ім. М.Драгоманова. – 2001. – Вип.14. – С. 165-172.
- 44.Титаренко Т. М. Життєвий світ особистості: у межах і за межами буденності / Т. М. Титаренко. – К. : Либідь, 2003. – 376 с.
- 45.Тітова Т. Є. Проблема психологічного супроводу формування ціннісно-сислової сфери майбутнього психолога / Т. Є. Тітова // Психологія і особистість. – 2015. – № 1 (7). – С. 176-185.
- 46.Франкл В. Человек в поисках смысла: Сборник: пер. с англ. и нем. / общ. ред. Л. Я. Гозмана и Д. А. Леонтьева. – М. : Прогрес, 1990. – 368 с.
- 47.Чернобровкіна В. А. Психологія особистісної свободи: монографія / В. А. Чернобровкіна. – Луганськ : Вид-во ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2012. – 488 с.
- 48.Чудновский В. Э. О некоторых прикладных аспектах проблемы смысла жизни / В. Э. Чудновский // Мир психологии. – 2001. – № 2. – С. 82-89.
- 49.Шакуров Р. Х. Психология смыслов: Теория преодаления / Р. Х. Шакуров // Вопросы психологии. – 2003. – № 5. – С. 18-33.
- 50.Эвнина К. Ю. Позитивные феномены в ценностно-смысловой сфере личности [Электронный ресурс] // Современные проблемы науки и образования. – 2013. – № 2. – Режим доступа: <http://www.science-education.ru/108-8629>
- 51.Юхименко Н. Ф. Гуманістичні параметри самореалізації особистості: потреби, інтереси, цінності: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філос.наук : спец. 09.00.03 «Соціальна філософія та філософія історії» / Н. Ф. Юхименко. – Київ, 2003. – 21 с.

52. Ямницький В. М. Розвиток життєтворчої активності особистості: теорія та експеримент: Моногр. / В. М. Ямницький; Півден. наук. центр АПН України, Рівнен. держ. гуманіт. ун-т. – О., 2006. – 362 с.
53. Яницкий М. С. Ценностные ориентации личности как динамическая система / М. С. Яницкий. – Кемерово: Кузбассвузиздат, 2000. – 204 с.